
ACTIVITIES OF RUSSIAN EXPLORERS IN SEARCH AND PRESERVATION OF HISTORICAL MONUMENTS IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Butunboyev Zohid¹

Samarkand State University

KEYWORDS

Academician Barthold, Vyatkin, N. P. Petrovsky, N. I. Veselovsky, Samarkand, Shahriston, works on the history of the East, Circle of Archaeologists

---

ABSTRACT

This article provides detailed information about the activities of Russian researchers in the search and protection of historical monuments in Turkestan in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7951339

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

---

¹ Master, Faculty of History, Department of "History and Source Studies", Samarkand State University, Uzbekistan

RUS TADQIQOTCHILARINING XIX ASR IKKINCHI YARMI XX ASR BOSHI TURKISTONDA TARIXIY YODGORLIKLARNI IZLAB TOPISH VA MUHOFAZA QILISH BORASIDAGI FAOLIYATLARI

KALIT SO'ZLAR/
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Akademik Bartold, Vyatkin,
N. P. Petrovskiy, N. I.
Veselovskiy, Samarqand,
shahriston, Sharq tarixiga
oid ishlar, Arxeologlar
to'garagi

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada rus tadqiqotchilarining XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshi Turkistonda tarixiy yodgorliklarni izlab topish va muhofaza qilish borasidagi faoliyatlari haqida ba'tafsil ma'lumotlar keltirilgan.

XX asr boshlariga kelib Turkiston o'lkasida arxeologik tadqiqotlar yangi bosqichda olib borildi. Bu borada ayniqsa rus tadqiqotchi olimlari jonbozlik ko'rsatishdi. Akademik Bartold va Vyatkinlarning say-harakatlari tufayli Samarqand hududi va Afrosiyob qo'rg'onlarida keng ko'lamlı arxeologik tadqiqotlar olib borildi. Akademik V. Bartold o'zining "Sharq tarixiga oid ishlar" nomli to'plamining IX tomida XX asr boshlarida olib borilgan tadqiqotlar va arxeologik ishlar bo'yicha hisobot va xulosalar berib ketgan. Jumladan, 1904-yilda Samarqandda amalga oshirilgan tadqiqotlar haqida quyidagicha hisobotga duch kelamiz:

1904 yilning bahorida meni Arxeologik tadqiqotlar qo'mitasi Samarqand va uning atrofidagi shaharning Temur davrigacha bo'lgan relyefi, uning hozirgi o'lchamlari va rus bosqinchilari tomonidan topilgan ko'chalar tartibini aniqlashtirish maqsadida yuborilgan edi. bu erda, qat'iy edi. Men ishimni yilning birinchi kunlaridan kechiktirmay boshlashni kutgandim

Birinchi oyni asosiy aholi punkti — Afrosiyobni topografik o'rganishga, ikkinchi oyni xuddi shu aholi punkti o'rnida olib borilgan sinoviy qazishmalarga, uchinchi oyni qolgan aholi punktlarini o'rganishga va kamida uch oy sarflash niyatida bo'lsin va ularga kamida uch oy vaqt ajratsin. Qadimgi yodgorliklar uzun devorlar ichida, bir vaqtlar shaharni chekka hududlari bilan o'rab turgan va qisman bizning davrimizga qadar saqlanib qolgan. Afsuski, mon hisob-kitoblari to'liq amalga oshmadi; kasallik tufayli men Sankt-Peterburgni kutilganidan uch hafta keyin tark etdim; bundan tashqari, yozning o'rtalarida oilaviy sharoitim tufayli qisqa muddatga Sankt-Peterburgga qaytishga majbur bo'ldim; Sankt-Peterburgda qolish bilan birga u erga va qaytib kelish uchun taxminan bir oy vaqt ketdi. Samarqanddagi faoliyatim ikki oydan kamroq davom etdi, shundan birinchisi (25-maydan 19-iyungacha) Afrosiyob manzilgohini tekshirish va o'rganishga, ikkinchisi (17-iyuldan 13-avgustgacha) bu yerda olib borilgan qazishmalarga bag'ishlandi. xuddi shu aholi punktidan. Vaqt yo'qligi sababli qolgan vazifamdan voz kechishga majbur bo'ldim; bu yo'nalishdagi tayyorgarlik ishlari 1903 yilda qo'mita topshirig'iga binoan mahalliy kuchlar tomonidan

amalgama oshirildi. Hozircha qo'mita bu ishlar bo'yicha hisobot olgani yo'q, lekin Samarqandda bilganimgdek, bu hisobot tuzilmoqda va kelajakda Qo'mitaga yuboriladi. Shaharning tarixiy topografiyasini aniqlashtirish uchun hududni o'rganish va ushbu tekshiruv natijalarini yozma manbalarning guvohliklari bilan solishtirish kerak edi. Safar oldidan ham Afralabning ichki shahar bilan o'xshashligiga amin bo'ldim", yoki fors (va mahalliy) terminologiyasi bilan aytganda, X asr arab geograflari ta'riflagan "Samarqand Shahristoni". Bu ichki shahar musulmonlardan oldingi asl shahar aholi punkti bo'lib, uning atrofida allaqachon musulmonlar yashagan odam davrida shahar atrofi vujudga kelgan, u yerda hayot asta-sekin Shahristonga o'tgan; Biroq, ikkinchisi 1220 yildagi mo'g'ul pogromasidan keyingina aholi tomonidan tashlab ketilgan. [1]

Afrosiyobni ko'zdan kechirar ekanman, arab geograflari tilga olgan Shahristonning to'rtta darvozasining joylashuvini aniqlash, shaharni suv bilan ta'minlash masalasiga oydinlik kiritish uchun ma'lumotlar yig'ishga harakat qildim. Manbalarda keltirilishicha, suv bozorlarning tomlari bo'ylab va shu maqsadda qurilgan tosh ark tepasi bo'ylab yotqizilgan qo'rg'oshin suv quvuri (yoki oluk) orqali janubdan Shahristonga olib kelingan. Afrosiyobda o'tkazilgan o'rganish aholi punktini faqat janubiy tomondan va faqat suv quvuri orqali suv bilan ta'minlash mumkinligini to'liq tasdiqladi. Bu o'ziga xos inshoot (keyinchalik mo'g'ullar tomonidan vayron qilingan) qayerda bo'lishi mumkinligini aniqroq aniqlash uchun Samarqand viloyati irrigatsiya boshqarmasi boshlig'i, malakali shaxsning mehribon yordamidan unumli foydalandim. N.P. Petrovskiy. Mening iltimosim bilan N.P.Petrovskiy tekislash ishlarini olib bordi, shundan ma'lum bo'lishicha, suv quvuri hozirgi un bozori yaqinidagi hududdan 1-Afrosiyobdagi Hazrati Xizr masjidigacha tortilgan.

Turar joyning bir qancha joylarida qazish ishlari olib borilgan, lekin asosan qal'aning g'arbidagi hududda; Bu yerda, men arab geograflarining ma'lumotlarini prof. 1885 yilda N. I. Veselovskiy min., ehtimol keyinroq edi. shahar sobori masjidi. Qazishmalar davomida ko'plab mayda buyumlar, xususan, shisha idishlar bo'laklari bilan bir qatorda ko'k va oq koshinli ko'p miqdorda kuydirilgan g'isht bo'laklari, shuningdek, bezakli bino (xuddi shu materialdan yasalgan) bo'laklari topilgan. bu yerda masjid borligini to'liq tasdiqladi. Ushbu binoning poydevorini topish va izlarini topishga urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchradi; masjidga hech qanday aloqasi bo'lmagan va katta qiziqish uyg'otmagan faqat taxta binolar topilgan .

Qazishmalar yakuniga ko'ra, yanada muhimroq natijaga erishildi: gips ustida g'ayrioddiy o'lchamdagi (uzunligi 45%/sm, eni 371/2 sm, qalinligi 7 sm gacha) kuygan g'isht plitalaridan qurilgan bino topildi. sement. Qurilish asosi to'rtburchak shaklida bo'lgan (uzunligi 2 sazhen 101/2 vershok, eni 2 sazhen 6 vershok, balandligi 1 sazhen 3 vershok); Ustiga xuddi shu materialdan yana bir kvadrat konstruksiya (uzunligi va eni 5 arshin, balandligi 15% /, vershoks) va uning yonida kichik taxta devor (uzunligi 2 arshin 12 vershok, eni 1 arshin 5 vershok, balandligi 1 arshin 7) o'rnatilgan; ustki g'isht konstruksiyasi ham, taxta devor ham tashqariga chiqib ketgan. pastki asosiy bino. Alohida g'isht bo'laklarida kufiy yozuvli muhrlar saqlangan; bu yozuvlarda qisman o'ziga xos nomlar

(Ixshid, Museyab va boshqalar), qisman joy nomlari (Ishtixon va boshqalar) mavjud bo'lib, aftidan, g'ishtning kelib chiqishini ko'rsatgan. Musulmongacha bo'lgan So'g'd hukmdorlarining unvoni bo'lgan id so'zi bo'lgan g'ishtlar alohida qiziqish uyg'otdi, bu ma'noda ham, hijriy to'rt asrdan keyin ham shaxs nomi sifatida uchramaydi. Xuddi shu davr (eramizning X asridan kech bo'lmagan) yozuvning tabiati bilan ham, xuddi shu joydan, bir xil chuqurlikdan topilgan IX-X-asr tangalarida ham ko'rsatilgan. Shunday qilib, O'rta Osiyoda olib borilgan qazishmalar davomida birinchi marta ming yillik qadimiy binoni topish mumkin bo'ldi. [2]

Binoning maqsadiga kelsak, bu haqda mintaqaning mahalliy aholisi va rus mutaxassislari tomonidan uch xil taxmin qilingan: bir fikrga ko'ra, bu daxma (maqbara), boshqa bir fikrga ko'ra, minora poydevori, uchinchisi, masjidga kirish arkining ikkita ustunidan biri" Bu savolni faqat butun atrofni batafsil o'rganish orqali hal qilish mumkin edi, endi bunga vaqtim yo'q edi. Ketishdan oldin men mahalliy hokimiyatdan so'radim. Qazilgan joyni himoya qilish choralari ko'rish yoki buning iloji bo'lmasa, maydonni yana tuproq bilan qoplashni buyurish kerak. Bundan ko'rinib turibdiki tadqiqotchilar madaniy-tarixiy yodgorliklarni saqlanishi va muhifazasiga alohida e'tibor berishgan.

Akademik. V.V. Bartoldning ish faoliyatiga ko'plab olimlar ham yaqindan yordam berishgan. Jumladan olimning o'zi bu borada quyidagicha yozib o'tadi: Mening ishimda viloyatdagi V. L. Vyatkin va N. P. Petrovskiy kabi mutaxassislarning qimmatli yordamidan bahramand bo'ldim; qazilmalarni kuzatishga Toshkent o'qituvchilar seminariyasi kursini tamomlagan G. L. Vyatkinning ishtiroki (dastlabki ikki hafta ichida) katta yordam berdi. Ishning muvaffaqiyatiga prof. N. I. Veselovskiy va bunday ishning texnikasi bilan yaxshi tanish. O'tkazilgan tadqiqotlarning topografik va arxeologik natijalari mening buyurtmam bo'yicha mahalliy fotograf janob Litvinov tomonidan a'lo darajada bajarilgan 20 ta fotosurat bilan tasvirlangan [3].

Ma'lumki, 1895-yilda Arxeologlar to'garagi tashkil etilgan. Ushbu muassasa tashabbusi bilan olib borilgan faoliyat diqqatga sazovordir. Fevral inqilobi voqealaridan keyin muassasa ish jarayoni o'zgarib boradi. Bu haqida akademik V. V. Bartold quyidagicha ma'lumot beradi: Muvaqqat hukumatga ko'ra Turkiston o'lkasida barcha yerlarni mehnatkashlarga berish haqidagi qonunni kengaytirish nazarda tutilmagan; shunga qaramay, Turkistonda arxeologik va tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan yer uchastkalarini muhofaza qilish choralari ko'rish zarur. Siyosiy o'zgarishlar o'sha o'tmish yodgorliklari taqdiriga ta'sir qilmasligi uchun ehtiyot bo'lish kerak, ularni himoya qilish avvalgi tuzum davrida ilmiy muassasalarning qator arizalaridan so'ng zarur deb topilgan edi. Bu yodgorliklar ichida eng qimmatli bo'lsa kerak. Samarqand shimolidagi Afrosiyob manzilgohi. Qazishmalar ko'rsatganidek, aholi punkti 1220-yildagi mo'g'ullar istilosidan so'nggina tashlab ketilgan musulmonlardan oldingi Samarqandga to'g'ri keladi. Samarqand har doim bo'lmasa ham, avvalgi davrlarda ham butun mintaqa hayotining siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi bo'lgan. Musulmon davri va o'rta asrlarda. Bunday shahar o'rnida arxeologik tadqiqotlar juda katta qiziqish uyg'otdi va bu aholi punkti hududining XII asrdan

keyin paydo bo'lishi bilan bog'liq edi. sug'orishdan mahrum bo'lgan va iqtisodiy ahamiyatga ega emas edi; Afrosiyobning faqat janubiy qismi ilm-fan uchun qo'ldan ketdi, bu yerlarni ruslar istilosidan oldin ham musulmonlar va yahudiylar qabristonlari egallab turgan edi. Rossiya hukmronligi ostida ilm-fan manfaatlariga ko'proq zarar yetdi; qabriston aholi punkti ichida shimolga to'siqsiz ko'chib o'tdi; Afrosiyobning shimoliy qismida xususiy tadbirkor tegirmon va bog' qurish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bir necha marta ilm-fanni tejash uchun ilmiy muassasalar aralashuvini talab qildi. nima mumkin edi. 1883 yilda Imperator arxeologik komissiyasining iltimosiga binoan, general-gubernator Chernyaevning buyrug'i bilan olib borilgan qazishmalar to'xtatildi.

1917-yil sentabrda Fanlar akademiyasi tomonidan tuzilgan Tarix va arxeologiya yodgorliklari bo'lgan yer uchastkalarini muhofaza qilish komissiyasining majlisida yodgorliklarni muhofaza qilish holati to'g'risida to'rtta ma'ruza tinglandi. Komissiya buyrug'i bilan ushbu hisobotlar alohida risola sifatida nashr etildi. Ushbu nashr V. V. Bartold tomonidan tuzilgan ushbu risolaning bir qismini nashr etadi. <O'rta Osiyoda qadimiy yodgorliklarni muhofaza qilish masalasi Sovet hokimiyati o'rnatilgandan keyingina yo'lga qo'yildi [4].

Shunday qilib, 1924-yilda musulmonlargacha bo'lgan davrda ham, islom davrida ham mahalliy madaniy hayotning markazi bo'lgan O'rta Musulmon Osiyoning tarixiy poytaxti, garchi qazilmalarsiz, deyarli hozirgi davrgacha yana arxeologik tadqiqotlar ob'yekti bo'ldi. Ushbu tadqiqotlarni savollarni yangi shakllantirishga urinish bilan qayta tiklash haqiqati, shubhasiz, ilmiy ahamiyatga ega, hatto ishning bevosita natijalari yanada oqilona formulalar bilan bir xil bo'lmasa ham. o'lkashunoslik, madaniy va siyosiy fanlar bo'yicha mutaxassislarning ishtiroki. Shu nuqtai nazardan, Kohn-Wiener, uning hisobotlarida ko'rsatilishicha, bu mavzu bo'yicha asosiy manbalar yoki adabiyotlar bilan mutlaqo tanish emas. Uning yodgorliklar tarixini tushunishga va arxeologik xususiyatlarini aniqlashga urinishlari Topilmalar yana bir bor shuni ko'rsatadiki, yozma manbalar ishtirokisiz, faqat ob'ektlarning tashqi belgilaridan kelib chiqib, bunday masalalarni hal qilib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. В. В. Бартолд. Сочинения. Издательство "Наука" Москва-1977. Ст.130-133
2. Захидов П. Самарканд. Школа зодчих XIX - начало XX вв. Т., 1965.
3. Zasipkin B.N. Arxitektura Sredney Azii. M., 1948.
4. M. Masson. Arxitektura yodgorliklari. 243-bet